

KÖNYVISMERTETÉSEK

Ablonczy Balázs – Fedinec Csilla (szerk.):

Folyamatok a változásban. A hatalomváltozások társadalmi hatásai Közép-Európában a XX. században.

Budapest: Teleki László Alapítvány, 2005. 452 old.

A Teleki László Intézet Közép-Európai Tanulmányok Központja immár évek óta szeptember végén, október elején rendezi szokásos éves konferenciáját. 2004. őszén a tudományos tanácskozás elsősorban a XX. században lezajlott közép-európai politikai változások társadalomtörténeti, szociológiai, diszkurzív elemeire fókuszált. A kötet pedig az elhangzott előadások egy részének tanulmányra bővített változatát tartalmazza.

Nieder Müller Péter bevezető tanulmányában az évszázados magyar nemzeti projekt a modernizáció/modernitás megjelenését elemzi a mai közbeszédben. S bár a szerző is kiemeli, hogy a témában kevés a konkrét elemzés, az empirikusan megalapozott ismeret, hipotézisként felvázolja – a címben megjelölt témán túl – az ellenmodernitás diskurzusai, magyarországi megjelenési formáit, amelyet kiemel a jobb- és baloldali szembenállásból, leírásában a társadalmi és kulturális logikák mentén artikulálódó beszédmódokra helyezi a hangsúlyt. Írása szinte bevezetője a következő tematikus blokknak is, amely az impériumváltások diskurzusait vizsgálja. Romsics Gergely a két világháború közötti német, és abból is elsősorban a historista valamint völkisch olvasatokat vizsgálja a Habsburgokkal és birodalmukkal kapcsolatban. Zahorán Csaba az új román és cseh történeti szintézisek 1918–19-es kapcsolatos álláspontjaiból szemléz, s végkövetkeztetése kevés öröme ad okot: míg a cseh szintézisek inkább hajlanak a tárgyilagosabb, a más népek szempontjait jobban figyelembe vevő beszédmódra, a román szintéziseket a mai napig a nemzetiesítő, a Nagy-Románia megalakulásával kapcsolatos teleologikus beszédmód jellemzi. Szarka László munkája a párizsi békekonferencia elé tárt csehszlovák érvek mögötti koncepciót vizsgálja, míg Horváth Sz. Ferenc és François Bocholier pedig regionális szinten vizsgálja ezen impériumváltások életpályákra kiható következményeit. Az erdélyi román Iuliu Maniu az új Romániában is egy rövid szakasztól eltekintve

(1927–1931) ismét a margón találja magát, mint egy centralizált nemzetállamban jelentkező regionális érdekcsoport, más politikai kultúrában szocializálódott képviselője. Kudarca nemcsak az övé, hanem egész nemzeteké és politikai csoportjáé: Erdély Romániához csatolása a nemzeti célok elérésén túl – amit soha nem tagadtak meg – saját politikai ideályaik bukását is hozta. Paál Árpád erdélyi magyar életútja pedig azt bizonyítja, hogy a körülmények, a vélt vagy valós sérelmek, a külföldi példák hogyan mozdítják el a polgári radikális, Jászit tisztelő politikust és közíró-t jobboldali katolikus majd kifejezetten szélsőjobboldali antiszemita irányba, úgy, hogy a változás gondolatilag mindvégig koherens maradjon az egykori Udvarhely megyei alispán számára.

Simon Attila és Popély Árpád dolgozatai már átvezetnek a közép-európai impériumváltások logikus következményeihez: ahhoz a helyzethez, mikor a többségi nemzet immár hatalmi eszközök birtokában kísérli meg a kisebbségek felszámolását vagy legalábbis etnikai tömbjük megbontását. Előbb telepítéssel, többé-kevésbé jogállami keretek között maradván, majd erőszakolt asszimilációval, deportálással a második világháború után – Csehszlovákia példáján. S bár az elűzés, a belső kényszer migráció, a reszlovakizáció nem tudta a Prága által kívánt mértékben csökkenteni a magyarság számát, az eljárások együttes alkalmazása, a népesség átrendeződésében a 18. század oldal óta nem tapasztalt változásokat hozott: a nyelvhatár számos ponton vált elmosódottá, néhány kivétellel vegyes lakosságúvá vált az addig etnikailag homogén magyar terület jelentős része. Lagzi Gábor az 1943–44-es ukrainai és volhíniai, az ukrán felkelőhadsereg (UPA) által elkövetett lengyelek elleni mészárlások felidézésével az etnikai tisztogatások egy kevésbé ismert epizódjára hívta fel a figyelmet. Stefano Bottoni pedig a román állambiztonság 1956-ot követő erdélyi akcióinak pontos ismeretében mutatja meg: egy totalitásra törekvő nemzetállam kezében az eszközök csaknem korlátlanok egy kisebbség értelmiségének megfékezésében.

Az Átalakulás, átalakítás, forradalom című fejezetben Ablonczy Balázs az 1945 elit tagjainak emlékiratait elemzi, hogy miképpen látták az 1945 után berendezkedő új világot. Tischler János a kommunista lengyel államhatalom egyik legfontosabb szervének, az állambiztonságnak 1944 és 1956 közötti történetét és struktúráját tekinti át. Majtényi György pedig az 1945 után megteremtett „új értelmiség” fogalmának tartalmi elemzését adja, majd magát a csoportot is igyekszik statisztikailag és társadalmi helyzet tekintve behatárolni. Gagy József pedig

a magyar kisebbségi elit társadalomképének változásairól írt. Az 1950-es, 60-as évek Magyar Autonóm Tartományának kádereit mélyinterjúk és levéltári források segítségével igyekszik a szerző leírni és bemutatni.

Az utolsó fejezetben pedig a legutóbbi rendszerváltozások néhány aspektusa jelenik meg: Gyurgyík László az elmúlt két évtized szlovákiai magyar társadalmának változásait kutatta. Következtetései nem sok optimizmusra adnak okot: a kedvezőtlen etnodemográfiai folyamatok mellett ekkor erősödtek fel olyan, hosszú távra kiható trendek, amelyek számos kérdést vetnek fel a kisebbségi magyar társadalom jövőjét illetően, elsősorban az iskoláztatás, a társadalmi egyenlőtlenségek és az etnikai csoport egyes tagjait elválasztó szakadékok tekintetében. Papp Z. Attila elemzésében a romániai magyar sajtópiac szereplőinek szociológiai sajátosságait elemezte, és megkísérelte egy médiaelit-tipológia felállítását: eszerint a „lokálpatrióta”, a „menedzser” és az „örökös” kategóriája lenne a romániai magyar lapvezetők leírására a legalkalmasabb. Kötet záró tanulmányában Kiss Tamás pedig erdélyi magyar vállalkozók körében folytatott kutatásának tapasztalatait osztja meg olvasójával: nem elsősorban a státusz, hanem annak reprezentációja érdekli. Az, hogy az életpályák miként jelennek meg az egyes élettörténetekben, elmesélik miképpen reflektálnak saját múltjukra és az etnikai csoportéra, amelyben élnek.

A *Folyamatok a változásban* című kötet hű tükrre annak a többes, társadalomtörténeti, szociológiai, narrativitást kutató megközelítésnek, amely az utóbbi években vezette a TLI Közép-Európa Tanulmányok Központjának munkatársait egy új magyar kisebbségtörténet fogalmi kereteinek megalkotásában.

Bárdi Nándor (szerk.): *Autonóm magyarok?*

Székelyföld változása az „ötvenes” években.

Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó, 2005. 687 o.

(Múltunk könyvek sorozat)

A tanulmánykötet négy éves kutatómunka eredménye. A 12 szerző, 21 anyagát 5 nagyobb blokkba csoportosította Bárdi Nándor a kötet szerkesztője. Az első két tematikus egységben a székelyföldi államosításokról (Olti Ágoston, Gidó Attila) és a helyi hatalmi elitnek szerkezetváltásáról (Gagyai József, Novák Zoltán) valamint a kollektivizálásról, mint a falu

átalakításáról (Kápolnási Zsolt, László Márton, Oláh Sándor) szerepelnek tanulmányok. Ez a székelyföldi társadalom átalakításának genezisének háttere. Az utolsó blokk, mintegy kézikönyvszerűen pedig ennek az átalakításnak az eredményeit összegzi statisztikák és egy felújított kronológia közlésével (Oláh Sándor, Vincze Gábor). Az említett fejezetek közti 300 oldal szól lényegében a MAT-ról, mint a magyarság Románián belüli intézményes integrációs kísérletéről, amellyel párhuzamosan a nemzeti/falusi kultúra szocialista átalakítása folyik. Az előbbi szerkezeti kísérlettel hat tanulmány foglalkozik. A szerzők kényesen ügyeltek arra, hogy a nagypolitikai mezők eseménytörténete és a mindennapi élet átalakulása egyszerre jelenjen meg a tanulmányokban (Stefano Bottoni, Gagy József, Oláh Sándor, Novák Zoltán). Alapvető tételük, hogy Románia többi tartományaihoz hasonló irányítási egységről van szó, amelyben a nyelvhasználati kérdést rendezték szovjet mintára és nyomásra. De ez a nyelvhasználati jogbiztosítás (a lenini-sztálini nemzetiségpolitika lényege) az ötvenes évek második felére önjáróvá tette a magyar kisebbségi azonossággal is bíró tartományi elitet. Hiszen a nyelvhasználat nem választható le az azonosság tudattól és az identitás politikai hagyományoktól (a lenini-sztálini nemzetiségpolitika történeti zsákuticája). S ez a belső fejlődés kerül szembe a XX. kongresszus utáni romániai sztálinista szerkezetörzéssel. Erről szólnak a kulturális élet kapcsán a kötet negyedik, utolsó előtti blokkjának tanulmányai (Lázok Klára, Boér Hunor, Gagy József, Stefano Bottoni). A nagy vitát kiváltott – és itt a vita anyagát is feldolgozva újraközölte – Földes László ügyéről szóló Bottoni tanulmányhoz hasonló jelentőségű a székelyföldi múzeumügyben folytatott játsszmák elemzése. A kötetet, mint tudásmegjelenítő szerkezetet a politikai és a mindennapi mezők együtt értelmezése; a forrásfeltárás és az elemzés egyidejűsége; a fiatal történészek és a sokat tapasztalt antropológusok egymás melletti szövegei feszítik izgalmas viszonylatkeresséssé.

Czoch Gábor (főszerk.)–Kocsis Aranka–Tóth Árpád (szerk.): *Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel*. Pozsony: Kalligram, 2005.

Pozsony történelmét alapvetően meghatározta a város multikulturális és multiethnikus jellege, illetve a város politikai helyzetének sorozatos változása. Ennek a múltnak szlovákiai és magyarországi kutatók együtt-

működésén alapuló tanulmányozására szerveződött az a tudományos program, amelynek ez a könyv az első eredménye. A hosszabb távú közös munka megalapozásának tekinthető, 22 szerző munkáját tartalmazó tanulmánykötet célja egyfajta számvetés készítése arról, hogy milyen utat járt be, és hol tart jelenleg a város múltjának feltárása. A kötet első részében azok a tanulmányok kaptak helyet, amelyek a nemzetközi, a szlovák és a magyar várostörténet-írás, illetve szorosabban véve a Pozsony történeti kutatások helyzetéről adnak számot. A historiográfiai rész Bácskai Verának az európai várostörténet-írás főbb irányait és jelenlegi helyzetét áttekintő írásával indul, majd Viliam Čičajnak a szlovák, illetve Gyáni Gábornak a magyar várostörténet tendenciáit ismertető tanulmányai következnek. Elena Mannová az elmúlt évtizedekben Pozsonyról született összefoglaló történeti munkák áttekintésén keresztül a történetírás és a politika kapcsolatát, illetve a történetírói szándékok mögött kitapintható nemzeti-ideológiai törekvéseket vizsgálta. Ebben a részben olvashatjuk még Magdaléna Paríkovának a városi etnológiai kutatásokat bemutató, és Michal Badának az 1918 utáni pozsonyi tárgyú szakirodalom áttekintését nyújtó írását.

A historiográfiai bevezetést a város múltjának egy-egy fejezetét tárgyaló tanulmányok követik, mintegy bepillantást nyújtva a jelenleg folyó pozsonyi tárgyú kutatásokba. Ezekből az írásokból a kora középkortól egészen a második világháborút követő évekig terjedő időszak történelme rajzolódik ki. A tanulmányok a következő tematikus blokkokba szerveződnek: *Városigazgatás és társadalom a közép-és kora újkorban* (Juraj Šedivý, Tózsza Rigó Attila, Frederik Federmayer, Tomáš Tandlich, H. Németh István, Jana Skladaná és Fukári Valéria tanulmányai); *Reformkor és nemzeti ébredés* (Tóth Árpád, Czoch Gábor, Vesztróczy Zsolt, Pálmány Béla, Miskolczi Ambrus tanulmányai); *Politika és etnicitás a 20. században* (Szarka László, Rózsa Mária, Filep Tamás Gusztáv és Vadkerty Katalin tanulmányai). A kötetet válogatott képanyag és térképmelléklet színesíti. Igényes kivitelű, érdekes írásokat tartalmazó könyv. Az utóbbi időben egyre intenzívebbé váló magyar–szlovák történettudományos együttműködés újabb fontos állomása.